

Egy tanulmánykötet lehetőségei

Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika – Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*

Universitas Kiadó, Budapest, 2006. 291 oldal.

Alig egy évvel *A Diéta – A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792* (Osiris Kiadó, Budapest, 2005.) című kötet megjelenése után Szijártó M. István új könyvet jelentetett meg. A szerző célja, hogy bemutassa a bene possessionatus, azaz a köznemesség vezető rétegének 18. századi megerősödését és ezzel együtt politikai-gazdasági súlyának felértékelődését – hasonlóan *A Diéta* kötet törekvéseihez. A befolyással bíró köznemesség a főszereplője mindkét könyvnek, és épp ezért egymás kiegészítésének tekinthetők, de a két mű megközelítése között jelentős különbséget fedezhet fel az olvasó. Amíg ugyanis a Diétában a 18. századi országgyűléseken, tehát az intézménytörténeten keresztül mutatta be a bene possessionatus politikai megerősödését, addig a Nemesi társadalom és politikában, más irányokból közelítve, jóval kisebb lépésekkel, újabb aspektusokkal, gazdasági-társadalmi megközelítésben teszi ugyanezt. Nemcsak politikai kérdéseket vizsgál, hanem a politika társadalomtörténetét, a rendi politizálást értelmezi, és – ahogy a szerző megfogalmazza – értékeli is, mindezt azzal a céllal, hogy feltárja, hogyan is sikerült a korábban jóval kisebb súllyal bíró köznemességnek eljutnia odáig, hogy az a 19. századi átalakulások motorjává válhatott.

A Nemesi társadalom azonban nemcsak megközelítésében tér el elődjétől, hanem szerkezetében is, hiszen nem monográfia, mint a Diéta, hanem tanulmánykötet. Olyan tanulmányokat sorakoztatott egymás mellé a szerző, amelyek túlnyomó többsége (a tízből nyolc) már megjelent – így máris érthetővé válik a rövid, alig egyéves különbség a két könyv megjelenése között. Szijártó M. István azonban nemcsak „bepakolta” egymás után a tanulmányokat egy kötetbe, hanem megpróbálta őket egybefűzni úgy, hogy a fent vázolt célt, azaz a rendiség megerősödésének folyamatával kapcsolatos elgondolását alátámasszák. Ahhoz, hogy kiderüljön, ez mennyire sikerült neki, azt a fejezetek áttekintése után érdemes mérlegre tenni.

A kötet két nagyobb, a szerző által is elkülönített részre tagolódik, illetve a legutolsó fejezet valójában egy harmadik, önálló egységet alkot. Az első (*A köznemesség mozgástere Somogy megyében*) regionális megközelítés, kifejezetten a dunántúli vármegye keretein belül vizsgálja a köznemességet. A második részhez (*A vármegyétől az országgyűlésig*) nagyobb léptéket választott a szerző, a rendek országos helyzetét járja körbe, leginkább az adózás kérdésén keresztül. A harmadik, egy fejezetet tartalmazó egységről a maga helyén esik majd szó.

A köznemesség társadalmi kapcsolatainak térbelisége című tanulmány kvantitatív megközelítéssel a házasságok alapján próbálja meg a köznemesek három, Szijártó M. István által elkülönített rétegének a kapcsolati hálóját megrajzolni. Az elemzett minta sajnos összesen mindössze kilenc családot tartalmaz, és önmagában a kapott eredmény, nevezetesen hogy a tehetősebbek-hatalmasabbak a megyén kívül is építik kapcsolati hálójukat, kevésbé lepi meg az olvasót. A felvázolt hipotézis már sokkal izgalmasabb: a térképen megjelenített párválasztások alapján vajon tekinthető-e a Dunántúl önálló társadalmi szerveződési régióknak? Erre azonban a szerző egyértelmű választ nem tud adni, a saját véleménye alapján is kis mintavétel ezt nem teszi lehetővé.

Nemesi nők és földtulajdon a 18–19. század fordulóján a következő tanulmány címe. Itt is kvantitatív módszert alkalmaz: néhány családból indul ki, hogy a statisztika segítségével vitassa a Tripartitum leánynegyeddél kapcsolatos kijelentéseit, illetve hogy a nők korabeli birtoklásának lehetőségeit bemutassa. Kimutatja, hogy a nők a nemesi társadalom integráns részét alkották, a hagyományos megközelítéssel ellentétben lehetett földtulajdonuk, illetve ők is hajlandóak, és főként képesek voltak szorgalmasan pereskedni birtokaik érdekében. Itt is megfogalmazódik egy további kutatásokra ösztönző hipotézis: a pereskedések leginkább a családokon belül zajlottak, a famíliák különböző ágai kerültek szembe egymással az örökségért folytatott küzdelmekben. Ez az eredmény ellentmond a szakirodalom korábbi állításának, azaz a bírósági pereket nem feltétlenül az egymástól élesen elkülönülő, hatalmi szempontok alapján összeálló klikkek szembenállásával és vetélkedésével lehet csak és kizárólagosan magyarázni.

Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelésében egy új forrást von be a már többször taglalt kérdés újratárgyalásához, az 1744-es insurrekciós listát. A forrásból megállapítható ugyanis, hogy a katonák közül ki hol született, és ennek alapján lehetőség nyílik a betelepülők eredetének pontosabb tisztázására. Sajnos itt is az előbbieken már felmerült probléma bukkan fel újra, a statisztikák régi betegsége: túl kevés a mintavételi lehetőség, amivel dolgozni tud a szerző, éppen ezért inkább csak árnyalni tudja a korábbi kutatások eredményét.

A Követiapidíj és vármegyei önállóság című írásban a Kamara és a vármegye közötti, a követekapidíjainak kapcsán kialakuló viták ismertetésén keresztül vezet el az egész munkának alapját jelentő koncepcióig: a 18. században a központi hatalom bár jelentősen megerősödött, de a vármegye és a bene possessionatus is nagyon erős pozícióba került vele szemben. Ez a tézis már az előző fejezetben is megjelent, akkor a katonaállítás kapcsán; a vármegyének mind a katonaállítás, mind aapidíj kérdésében volt saját döntési lehetősége, képes lehetett alkudozni a központi hatalommal.

Az első rész utolsó tanulmánya a *Vármegye és a jómódú birtokos köznemesség* címet viseli és a bene possessionatus megyei hatalmát járja körbe. A kérdés tulajdonképpen az előző fejezetekben kristályosodott ki, az eddig felvetett problémák mind ehhez a felvetéshez vezettek, vagyis a köznemesség megerősödének jelenségéhez. A forrás, ami alapján a szerző a választ keresi, egy adólista két változata:

a megye 1726-tól bérelte az egyházi tizedet, és ezért külön hozzájárulást vetettek ki a megyei birtokosokra. A két egymástól eltérő változat (egy korábbi és egy pár hónappal későbbi, módosított lista) lehetőséget teremt arra, hogy a változások alapján megállapítható legyen, kik rendelkeztek akkora befolyással a megyében, hogy képesek voltak elérni a rájuk rótt hozzájárulás csökkentését. A szerző vizsgálata a köznemességnek az egyértelmű megerősödését mutatja a század folyamán, amelynek köszönhetően a korábbi időszakban domináns arisztokráciától képes volt megszerezni a megye vezetését. A megyékben megszerzett hatalmat pedig a 18. század végére, a 19. század elejére már az országgyűlésben is érvényesíteni tudták.

Ezzel a megállapítással vezeti át az olvasót *A vármegyétől az országgyűlésig* című második részbe. *A nemesi adómentesség* című elemzés újra egy régről berögzült toposzt próbál megcáfolni. Végigköveti, hogy a nemességet a század folyamán milyen kötelezettségek terhelték (például koronaörzési pénz, koronázási ajándék), és hogyan kezdett felbomlani az adómentességük a 17. század folyamán, ami nagyon is illeszkedett a nemesi adómentesség fokozatos felszámolásának általános európai tendenciájába. A folyamat tehát megindult, és bár a Rákóczi-szabadságharc hatására a nemesség képes volt visszazerezni korábbi privilégiumait az adózást illetően – de nem tudta egészében helyreállítani korábbi kiváltságát e téren. Vagyis, vitathatatlan a nemesi adómentesség megléte, de az korántsem teljes és korántsem egyformán érvényesül a nemesség különböző csoportjainál. Ahol azonban megmaradt, ott valóban visszaéléssé vált, hiszen legfőbb érvük, a katonai szolgálat jelentősége jócskán lecsökkent.

A magyar rendek adómegajánlási joga és a 18. századi adómegajánlási rend kialakulása című tanulmányban az országgyűlés valódi szerepét, az adómegajánlást vizsgálja a szerző, egészen 1526-ig visszamenőleg. Megállapítja, hogy a 17. században a háborús viszonyok miatt előtérbe került a terményadó és a katonai állítás. A Wesselényi-felkelés után már egyre kevésbé vették figyelembe a rendek kéréseit és a hadsereg igényei alapján szabták ki az adót, amely a kiváltságosokat sem kímélte (ez a fejlemény tehát szintén illeszkedik a korabeli európai nemesi adózás átalakulásának folyamatához). A Rákóczi-szabadságharc, bár általában nem tekintik sikeresnek, azt mégis elérte, hogy az ország lehetőségeit jócskán túllépő adókat mérsékeljék és újra visszatérjen az udvar és a rendek közötti alkupolitika. A 18. században visszaállt a pénz alapú adófizetés, igaz, a rendek lemondtak az évenkénti megajánlásról (ezzel egyúttal lemondtak az évenkénti országgyűlésről is), és az újabb országgyűlés összehívásáig érvényesnek tekintették a megállapított adót.

A concursus a 18. századi politikában című írás az országgyűlések helyett összehívott, korlátozott létszámmal működő concursusok történetét elemzi. Az udvar könnyebb tárgyalófelet látott a kisebb létszámú, meghívott képviselőkben, és bár a 1710-es években a concursus még kemény vitapartner volt az adókat illetően, az 1720-as években már beváltotta az udvar elvárásait. Azonban éppen 1722-től az udvar már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy az országgyűlés ellenállásával is képes legyen megbirkózni, így tehát úgymond engedményt téve, az adómegajánlást

visszaülték az országgyűlés hatáskörébe, a concursus intézménye pedig funkcióját veszve az 1730-as évekre magától elsorvadt.

Összeférhetetlenség a kora újkori diétán a címe az utolsó történeti elemzésnek, amelyben a szerző vitába száll azokkal, akik az összeférhetetlenség szabályozását már 1649-től próbálják eredeztetni. Mert bár létezett rá törvény, de Szijártó M. István bebizonyítja, hogy azt egyrészt feloldották, másrészt pedig, mivel később újra megerősítették, ez arra utal, hogy akkor egyáltalán nem hajthatták végre: a korokban a szokások sokkal többet számítottak, mint bizonyos törvények.

Minden szempontból rendhagyó a tizedik, egyben utolsó írás, ezért tekinthető egy harmadik, önálló egységnek a kötetben. Az eddigiektől eltérően itt a szerző elszakad eddig tárgyától (vagy éppen ebből a tárgyból lép tovább), a tanulmányban ugyanis a köznemesség nem a vizsgálat tárgya, hanem az eszköze, a kérdés pedig a források ellentmondásosságának körüljárása. *Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem mint konstrukció* című írásban az európai viszonylatban is egyedi, a diétákról szóló magyar magánnaplók olvasása után kiderül, hogy ugyanarról az országgyűlésről helyenként egészen más leírásokat közölnek, elbizonytalanítva a kutatót, hogy melyik közlést is tekintse hitelesnek. Ezzel Szijártó M. István át is evez a nyelvi fordulat kapcsán felmerült ismeretelméleti kétely vizeire, vagyis arról a kérdésről van szó, hogy forrásaink valóban a „valóságot” tárják-e fel nekünk. A megoldást természetesen nem keresheti a szerző pusztán a források minél jobb feltárásában, hiszen éppen abból indult ki, hogy a forrásbőség is okozhat problémákat és komoly ellentmondásokat. Ehelyett, külföldi munkákat felhozva példaként egy egészen más irányban gondolkodik: a történésznek fel kellene vállalnia egy „személyesebb hangot”, és az ő saját, tehát a történész történetébe ágyazva lehetne megjeleníteni a történéseket, ezáltal „rávilágítani arra, hogy a történész konstruálja a múltat.” Szijártó kicsit szomorúan állapítja meg a tanulmány végén, hogy ebben a kötetben ő maga még nem ezt a módszert követte, pedig valójában ezzel a tanulmánnyal épp ezt tette – természetesen csak annyira, amennyire egy ilyen kötet erre teret enged. A saját kutatása kapcsán feltámadt kétségeit fogalmazta meg, mindeközben pedig megpróbálta bevonni az olvasót a történeti munkába, gondolkodásra serkentve valami olyasmiről, amit általában a történészek igyekeznek elhallgatni és minél kevésbé megosztani közönségükkel.

Egy ilyen tanulmánykötet esetén joggal merülhet fel a kérdés, mennyire alkotnak egységet a benne foglalt írások. Mivel mindegyiknek központi témája a bene possessionatus problematikája, így az őket egybekapcsoló vezérszál világosan kirajzolódik. Ráadásul Szijártó M. István a már kiadott tanulmányok egy részét át is dolgozta, kiegészítette, így próbálva még inkább egymáshoz fűzni azokat, így az olvasó előtt végső soron egymásra utaló, illetve összekapcsolódó kutatási eredmények tárulnak fel. A szerző e kötettel, ahogy a bevezetőjében írja, a Diétában kialakult kép árnyalását tűzte célul, vagyis annak folytatásául-kiegészítésül fogta fel: ami az intézménytörténet által megszabott keretek miatt kimaradt a monográfiájából, azt közli le ebben a könyvben. A két kötet egymást

valóban remekül kiegészíti, a Nemesi politika számos esetben tud újat, mást mondani. Tanulmányai egy kötetbe szerkesztve még meggyőzőbben és erőteljesebben rajzolják fel a szerző alapkonceptióját: a 18. századi rendiség jóval erősebb volt annál, mint amit a szakirodalom többsége általában sugall.

A kötet kiemelkedő erénye, hogy a tanulmányok egy része bevett toposzokkal igyekszik leszámolni, mint például a nők birtoklásával kapcsolatos elképzelések, vagy a nemesi adómentesség kérdése. Szijártó nem fél vitatkozni a régi elképzelésekkel, bár némelyik esetben (Somogy megye betelepülése) a felsorakoztatott érvek és a mintavétel véleményem szerint kevésnek bizonyul az egyértelmű meggyőzéshez. Az első rész fejezeteivel kapcsolatban azonban mindegyikre igaz, hogy mivel megyei szintű vizsgálatokról van szó, a későbbiekben nagyobb léptékben kibonthatóak, vagy hozzájuk kapcsolhatóak régiós vagy országos kutatások is. Kiinduló pontokat jelentenek, amelyek analógiával szolgálhatnak más vizsgálatokhoz.

Szijártó István alaposan ismeri a nemzetközi szakirodalmat, és használja is azt: igyekszik az általános európai és a sajátos magyar folyamatok közös és ellentétes tendenciáit is kimutatni, ezáltal árnyaltabb képet adni a vizsgált kérdéstről. Forrásai között találhatóak magánlevelek, peres jegyzőkönyvek, adóösszeírások, katonaaállítási lista, országgyűlési naplók, vagyis minden lehetséges írott forrást megpróbál felhasználni.

Ha egy szerző különböző tanulmányait egy kötetben akarja megjelentetni, akkor több lehetőség közül választhat. A legegyszerűbb, ha egyszerűen csak újra megjelenteti őket egy előszóval kiegészítve. Szijártó M. István azonban nem ezt az utat választotta, hanem tanulmányait megpróbálta úgy összeválogatni, hogy együtt hatásosabban érzékeltessék a bene possessionatus vizsgálatával kapcsolatos módszereit és értelmezéseit. A tanulmányok együtt valóban bebizonyítják, hogy milyen nagy jelentősége lehet a kis léptékű vizsgálatoknak és esettanulmányoknak, mert ezeken keresztül olyan kérdések is felmerülhetnek, amelyek alapvetően árnyalhatják, sőt akár meg is változtathatják a korszakról alkotott képet. Ehhez kapcsolódik az utolsó megjegyzésem is: jól ismert Szijártó M. István elkötelezettsége a mikrotörténelem irányában. Ennek ellenére eddig megjelent két könyve nem nevezhető mikrotörténetinek. A két munka egymás mellé állítva azonban mégis azt a benyomást keltheti, hogy a szerző a mikrotörténelem felé halad, igaz, fokozatosan teszi azt. A Diéta kétségkívül a legnagyobb léptékben vizsgálódik, a köznemesség általános megerősödését tárja fel, a Nemesi társadalom pedig sokkal inkább a részletek felé fordul. Ha ez így folytatódik, akkor előbb-utóbb talán egy igazi mikrotörténeti munkát is olvashatunk majd tollából a 18. századi köznemességről.

Somorjai Szabolcs